

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภิกษุณีมีความสำคัญในฐานะที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงบัญญัติให้เป็นส่วนหนึ่งของพุทธบริษัท 4 การที่พระพุทธศาสนาให้โอกาสสตรีได้ครองเพศนักรบวชเช่นเดียวกับบุรุษโดยการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ถือได้ว่าเป็นมิติใหม่ในสังคมอินเดียขณะนั้นในเรื่องสิทธิสตรี โดยพระพุทธศาสนาให้เหตุผลว่าสตรีและบุรุษมีศักยภาพในการบรรลุธรรมเท่าเทียมกัน การอุปสมบทเป็นภิกษุณีรูปแรกในพระพุทธศาสนาของพระนางมหาปชาบดีโคตมี¹ เป็นจุดเริ่มต้นให้สตรีมากมายในสมัยพุทธกาลเข้ามาขออุปสมบทเป็นภิกษุณีด้วยเหตุผลเพื่อการบรรลุธรรมและเพื่อการยอมรับจากสังคมในเรื่องสถานภาพ และศักยภาพของสตรีในการบรรลุธรรม

การเกิดขึ้นของภิกษุณีทำให้การเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมบูรณ์มากขึ้น เนื่องจากภิกษุณีมากมายมีความรู้ความสามารถที่เป็นประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนา ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงทรงยกย่องภิกษุณีหลายรูปให้เป็น “เอตทัคคะ” เช่นเดียวกับภิกษุ อย่างไรก็ตามหลังจากองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพาน บทบาทของภิกษุณีก็เริ่มเลือนหายไป พร้อม ๆ กับการสืบต่อการอุปสมบทเป็นภิกษุณี ซึ่งจากหลักฐานต่าง ๆ พบว่า ภิกษุณี ได้สูญสิ้นไปจากลังกา ซึ่งเป็นแหล่งสุดท้ายที่มีภิกษุณี ในพุทธศตวรรษที่ 17² ทำให้ประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทมีความเชื่อว่าวงศ์ของภิกษุณีได้สูญสิ้นไปจากประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาแล้วอย่างแน่นอน แต่ในประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนา มหายาน เช่นในประเทศจีน ประเทศไต้หวัน และประเทศญี่ปุ่น เป็นต้น ยังปรากฏว่ามีสตรีออกบวชเป็นภิกษุณีอย่างสม่ำเสมอ³

¹ วิ.จ. (ไทย) 7/402-403/313-320.

² เสมอ บุญมา, ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2524), น. 53.

³ เตือน คำดี, รายงานการวิจัยเรื่อง ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. (โครงการวิจัยพุทธศาสนศึกษา ศูนย์พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544), น. 1.

ในประวัติศาสตร์ของประเทศไทยที่มากกว่า 700 ปีนั้น มีกลุ่มสตรีชาวพุทธที่ใช้ชีวิตทางศาสนา เรียกว่า “แม่ชี” ซึ่งปลงผมนุ่งขาวห่มขาวและโดยทั่วไปมักจะรักษาศีล 8 ข้อ แม่ชีเหล่านี้อาจจะพำนักอยู่ในส่วนหนึ่งของวัด หรือแยกเป็นสำนักชีต่างหาก หรือบางรูปยังอยู่ในบ้านของตนเอง⁴ นับตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม่ชีไทยไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางดังภิกษุสงฆ์ แต่ก็มีบทบาทต่อการพัฒนาสังคมไม่น้อย ถึงแม้ว่าตามหลักพระพุทธศาสนา สถานภาพของแม่ชีจะเป็นเพียงอนุสัมบัน หรือเป็นอุบาสิกาเท่านั้น แต่สังคมโดยรวมก็ยกย่องแม่ชีว่าเป็นนักบวชประเภทหนึ่ง อย่างไรก็ตามสถานภาพของแม่ชีโดยนิตินัยไม่เป็นอย่างที่สังคมโดยรวมยอมรับและยกย่อง เพราะไม่มีหลักกฎหมายมาตราใดระบุว่าแม่ชีเป็นนักบวชในพระพุทธศาสนา เป็นผลให้สถานภาพของแม่ชีในประเทศไทยขาดความชัดเจน

พุทธบริษัทในประเทศไทยถือว่าภิกษุณีได้ขาดสูญไปแล้วจากพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท เช่นเดียวกับการยอมรับการขาดสูญภิกษุณีของคณะสงฆ์เถรวาทในประเทศอื่น ๆ แต่ในปัจจุบันมีพุทธศาสนิกชนบางส่วนต้องการรื้อฟื้นการบวชภิกษุณีขึ้นในประเทศไทย เพื่อให้องค์ของพุทธบริษัทครบจำนวน และเพื่อเปิดโอกาสให้สตรีในสังคมไทยได้มีโอกาสครองเพศบรรพชิตซึ่งเป็นเพศที่เอื้อประโยชน์ในการปฏิบัติธรรม จึงมีการเคลื่อนไหวเรียกร้องให้สังคมตีความหลักพระธรรมวินัยในมุมมองที่เอื้อต่อการบวชภิกษุณี โดยการเคลื่อนไหวดังกล่าวปรากฏในสังคมไทย ดังนี้

ในปี พ.ศ. 2471 ได้มีการเคลื่อนไหวในเรื่องนี้เป็นครั้งแรก โดยนายนรินทร ภาษิต (นรินทรภักดิ์) ได้สนับสนุนบุตรสาวทั้ง 2 ของตนเอง คือ นางสาวสวระ และ นางสาวจงดี ให้บรรพชาเป็นสามเณรีที่วัดตวันารวิงษ์ โดยใช้พื้นที่ด้านหลังของสถานพุทธบริษัทของนายนรินทร ที่สร้างเมื่อเดือนกันยายน 2471 กรณีสามเณรีของนายนรินทร ก่อให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างมากในสังคม จนในที่สุดรัฐบาลต้องบัญญัติกฎหมายใหม่เพื่อให้ฝ่ายอาณาจักรคุ้มครองฝ่ายพุทธจักร โดยมีการยกร่างพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์ขึ้นมาใหม่ ในวันที่ 12 มีนาคม พ.ศ. 2472 พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยฎีกามีใจความสรุปว่าเห็นควรให้นายนรินทร ล้มเลิกความคิดและยุติความเคลื่อนไหวในเรื่องที่จะฟื้นภิกษุณีในที่สุด⁵

ต่อมาในวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2499 การเคลื่อนไหวครั้งที่สองเกิดขึ้นในประเทศไทย เมื่อนางวรมัย กบิลสิงห์ เกิดความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง หลังจากได้เรียน

⁴ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ภิกษุณียังมีอยู่หรือ, (นครปฐม, โรงพิมพ์พระโพธิสัตว์, 2518), น. 152.

⁵ ศักดิ์ดา ฉัตรกุล ณ อยุธยา, ชีวิต, แนวคิด และการต่อสู้ของ “นรินทรภักดิ์” หรือนรินทร ภาษิต คนขวางโลก (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์มติชน, 2536), น. 64.

กรรมฐานกับครูบาอาจารย์หลายสำนัก จึงตัดสินใจปลงผมบวชชี โดยรับศีล 8 จากพระพรหมมุนี (ผิน สุวโจ) รองเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหาร พระมหาเถระฝ่ายธรรมยุติ ภายหลังได้รับคำแนะนำจากหลวงพ่อยืนเกียรติ (บวชสายจีน) ว่าในประเทศไต้หวันนั้นมีภิกษุณีอยู่มาก แม้ชีวรมัยจึงตัดสินใจเดินทางไปบวชเป็นภิกษุณีที่ประเทศไต้หวันในปีพ.ศ. 2514 โดยมีพระคุณท่านศาสตราจารย์เต้าอัน แห่งสำนักวัดเขาตุงชาน เป็นอุปัชฌาย์ และกลับมาสร้างวัดของตนเองที่จังหวัดนครปฐม เพื่อเผยแผ่ธรรมะตามแนวทางของโพธิสัตว์⁶ ต่อจากนั้นสตรีไทยหลายคนได้ออกไปบวชที่ไต้หวันตามภิกษุณีวรมัย แต่เมื่อกลับมาเมืองไทยแล้วไม่ได้เป็นที่รู้จักมากนัก

การเคลื่อนไหวครั้งล่าสุดในเรื่องภิกษุณีเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2544 คือการสละเพศสมรวาสของ รศ.ดร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ หลังจากทำงานในฐานะอาจารย์และนักวิชาการทางพระพุทธศาสนามาเป็นเวลานาน ในช่วงบั้นปลายของชีวิตได้เดินทางไปบวชเป็นสามเณรีที่ประเทศศรีลังกา และได้รับฉายาว่า “ธัมมณันทาสามเณรี” ภายหลังกลับมาประเทศไทย พร้อมรูปแบบ และจริยวัตรคล้ายพระภิกษุ หลังจากเป็นสามเณรีได้ครบ 2 ปี สามเณรีธัมมณันทาก็ได้กลับไปขออุปสมบทเป็นภิกษุณีที่ประเทศศรีลังกา และการขออุปสมบทเป็นภิกษุณีของธัมมณันทาในครั้งนี้ ได้ก่อให้เกิดกระแสการเรียกร้องให้มีการยอมรับสถานภาพของภิกษุณีที่ชัดเจนอีกครั้งในสังคมปัจจุบัน หลังจากการเรียกร้องของนายนิรันดร์ ภาษิตเป็นต้นมา

การเคลื่อนไหวเกี่ยวกับเรื่องภิกษุณีในประเทศไทย แต่ละครั้งนับเป็นประเด็นทางสังคมที่ได้รับการวิจารณ์อย่างมากมาทั้งในส่วนผู้ที่สนับสนุนและคัดค้าน ที่สำคัญประเด็นการอุปสมบทเป็นภิกษุณีนั้นขัดกับหลักพระธรรมวินัยในมุมมองของคณะสงฆ์ไทย จึงก่อให้เกิดปัญหาการยอมรับสถานภาพของภิกษุณีในประเทศไทย แม้การถกเถียงในเรื่องนี้ยังไม่มีทีท่าว่าจะยุติลง ภิกษุณีก็ได้เกิดขึ้นในเมืองไทยแล้ว ถึงแม้ว่าจะยังไม่ได้การยอมรับอย่างเป็นทางการ แต่จากการที่สตรีไทยได้ออกไปบวชเป็นภิกษุณีในต่างประเทศทั้งในส่วนที่บวชสังกัดนิกายมหายานในประเทศไต้หวัน และสังกัดนิกายเถรวาทในประเทศศรีลังกา เมื่อภิกษุณีเหล่านี้กลับมาประเทศไทยแล้วได้พยายามแสดงบทบาทเพื่อเกื้อกูลสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น บทบาทในการทำพิธีกรรม บทบาทในการเผยแผ่ธรรมะ บทบาทในการทำงานด้านสังคมสงเคราะห์ และบทบาทในการทำงานร่วมกับองค์กรทางพระพุทธศาสนาอื่น ๆ โดยที่สถานภาพของภิกษุณียังไม่ได้รับการยอมรับจากสังคมในวงกว้างก็ตามที่ ทั้งข้อวิจารณ์ต่าง ๆ ที่มีต่อภิกษุณีโดยส่วนมากเป็นไปในทาง แม้ว่าในปัจจุบันบทบาทของ

⁶ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, คุยกับพระผู้หญิง (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, 2544), น. 107.

ภิกษุณีในสังคมมีแนวโน้มว่าจะเริ่มมีมากขึ้น แต่สถานภาพและบทบาทใหม่ของภิกษุณีในประเทศไทยจะได้รับการยอมรับจากสังคมหรือไม่นั้น เป็นเรื่องที่ต้องศึกษาให้ชัดเจน

ในฐานะที่เป็นพุทธศาสนิกชนที่ติดตามเรื่องนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งหวังที่จะทำการศึกษาและค้นคว้าเรื่องนี้อย่างจริงจัง โดยได้ศึกษาและติดตามการเคลื่อนไหวต่าง ๆ ของผู้ที่บวชเป็นภิกษุณีจากอดีตถึงปัจจุบัน เพื่อให้เข้าใจถึงแรงจูงใจในการตัดสินใจเป็นภิกษุณี ปัญหาในเรื่องสถานภาพของภิกษุณี ตลอดจนถึงบทบาทต่าง ๆ ที่ปรากฏในปัจจุบัน รวมทั้งเพื่อศึกษาทิศทางในอนาคตของภิกษุณีในประเทศไทยอีกด้วย

1.2 วัตถุประสงค์ในการวิจัย

1. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในพระไตรปิฎก
2. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในประเทศไทย
3. เพื่อศึกษาทัศนะของสังคมที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในประเทศไทย

1.3 ขอบเขตการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) เป็นหลัก ในส่วนของข้อมูลผู้วิจัยศึกษาเฉพาะเรื่องราวของภิกษุณีที่ปรากฏในคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น พระไตรปิฎก และเรื่องราวของภิกษุณีในประเทศไทยโดยเริ่มต้นตั้งแต่เหตุการณ์ที่นายนิรินทร์ ภาษิต ให้นุตรสาวบวชเป็นสามเณรี ในพ.ศ. 2471 การบวชของภิกษุณีวรมัย กบิลสิงห์จนกระทั่งถึงภิกษุณีธัมมันทาในปัจจุบัน โดยศึกษาประเด็นที่เกี่ยวข้องกับแรงจูงใจให้เป็นภิกษุณี ปัจจัยที่สนับสนุนการบวชเป็นภิกษุณี สถานภาพและบทบาทที่ปรากฏในสังคม ตลอดจนทั้งทัศนะต่าง ๆ ที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของภิกษุณี

1.4 วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร และแจกแบบสอบถาม โดยมีลำดับขั้นตอนดังนี้

1. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ และทุติยภูมิ
2. รวบรวมและจัดลำดับข้อมูลที่ได้อมา
3. ทำการวิเคราะห์ข้อมูลและประมวลผล

1.5 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลและในประเทศไทย
2. ทำให้เข้าใจทัศนะของสังคมที่มีต่อสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในประเทศไทย
3. ทำให้เห็นทิศทางในอนาคตของภิกษุณีในประเทศไทย

1.6 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยเรื่อง “สถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในประเทศไทย” ครั้งนี้ เพื่อไม่ให้เป็น การซ้ำซ้อนกับประเด็นที่เคยมีผู้ศึกษามาแล้วในงานวิจัยชิ้นอื่น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมและศึกษา เอกสารที่เกี่ยวข้องกับภิกษุณีในพระพุทธศาสนาว่ามีอะไรบ้าง ดังนี้

เสมอ บุญมา ได้วิจัย เรื่อง ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา โดยกล่าวถึงประวัติการอุบัติขึ้น ของภิกษุณีที่ยุ่งยากลำบาก เต็มไปด้วยอุปสรรคและปัญหา นอกจากนี้กล่าวถึงวิธีการอุปสมบท เป็นภิกษุณีตามลำดับขั้นตอน บทบาทของภิกษุณีต่อพระพุทธศาสนาในประเด็นต่าง ๆ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างภิกษุกับภิกษุณี สังคมกรรมของภิกษุณี ผลดีและผลเสียต่อพระพุทธศาสนา เนื่องจากการเกิดบริษัชนีขึ้น และสุดท้ายกล่าวถึงความเลื่อมใสของภิกษุณีจากพระพุทธศาสนา ซึ่งเกิดจากสาเหตุหลายประการ เช่นความเคร่งครัดของข้อวัตรปฏิบัติ ความเลื่อมใสของพุทธ บริษัที่อื่นรวมทั้งภิกษุณีเอง เหตุผลทางด้านการเมืองและความยุ่งยากเกี่ยวกับสภาวะของสตรี⁷

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ัญญเสนา หรือ ภิกษุณีธัมมันทนาในปัจจุบัน เป็นนักวิชาการที่ให้ความ สนใจประเด็นเกี่ยวกับสตรีโดยเฉพาะภิกษุณีในพระพุทธศาสนา งานเขียนในช่วงแรก ๆ จะ เขียนเกี่ยวกับสตรีและภิกษุณีในพระพุทธศาสนา เช่น มาตสตรีในพระพุทธศาสนา นำเสนอ ความสัมพันธ์ระหว่างพระพุทธศาสนากับสตรี อนาคตของภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย โดยให้ ความเห็นว่า กรมศาสนาควรมีความเข้าใจที่ถูกต้องเกี่ยวกับภิกษุณีที่ยังไม่ขาดสูญไป เพื่อ เปลี่ยนแปลงทัศนคติของผู้ที่ยังไม่มีความเข้าใจในเรื่องภิกษุณี ควรที่จะมีการให้ความรู้ในเรื่อง ภิกษุณีแก่กับสตรีไทย เพื่อยกระดับฐานะนักบวชของสตรีไทยให้สูงขึ้น⁸, สตรีในพุทธกาล เนื้อหา

⁷ เสมอ บุญมา, ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521)

⁸ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, มาตสตรีในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร:บริษัท สาร มวลชน จำกัด, 2528)

นำเสนอเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติ จริยวัตร และความรู้ความสามารถของภิกษุณี และสตรีในสมัย พุทธกาลจนมาถึงพระนางสังฆมิตตาเถรี⁹, การศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อจัดทำคู่มือการฝึกอบรมสตรี ผู้นำชาวพุทธ นำเสนอปัญหาอุปสรรคและปัจจัยที่นำไปสู่ความเชื่อที่เป็นอคติต่อผู้หญิงอันสืบเนื่องมาจากบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของอินเดียสมัยพุทธกาลที่ยังแฝงอยู่ในพระไตรปิฎก และแสดงทัศนะเกี่ยวกับการเรียกร้องเพื่อให้มีการบวชภิกษุณีในประเทศไทยว่า มิใช่การเรียกร้อง เพื่อสร้างความทัดเทียมกับภิกษุสงฆ์ แต่เรียกร้องเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้หญิงได้แสดงความสามารถ ในด้านศาสนา¹⁰, การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา นำเสนอค่านิยมเชิงปฏิเสธรสที่ปรากฏใน พระไตรปิฎก เพราะอิทธิพลของสังคมอินเดีย และการบันทึกเรื่องราวโดยมุมมองของพระภิกษุ การ แก้อคติที่มีต่อสตรีจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากพุทธบริษัท และท้ายสุดได้ให้ทัศนะ เกี่ยวกับการบวชภิกษุณีในประเทศไทยไม่ควรอ้างว่าการบวชภิกษุณีจำเป็นต้องบวชจากสงฆ์สอง ฝ่ายเท่านั้น¹¹

ต่อมาเมื่อ รศ. ดร. ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ สละเพศฆราวาสเพื่อบวชเป็นภิกษุณี ได้ นำเสนองานที่มุ่งเน้นประเด็นไปที่การรื้อฟื้นภิกษุณีในประเทศไทย เช่น การสืบสายภิกษุณีสงฆ์ใน ศรีลังกา เนื้อหานำเสนอเรื่องราวการสืบสายภิกษุณีสงฆ์ในประเทศศรีลังกา ทศศีลมาตา การ อุปสมบทภิกษุณีในปัจจุบัน การคัดค้านและสนับสนุน ความสัมพันธ์กับองค์กรต่าง ๆ ที่สนับสนุน และทิศทางในอนาคตของภิกษุณีในประเทศไทย¹², คุยกับพระผู้หญิง นำเสนอคำตอบเกี่ยวกับ ปัญหาต่าง ๆ เกี่ยวกับการบวชของสามเณรีธัมมันทา ทัศนะต่อภิกษุณีในพระพุทธศาสนา และ ปัญหาการรื้อฟื้นภิกษุณีในประเทศไทย¹³, ตอบคำถามเรื่องสตรีในพระพุทธศาสนา เนื้อหา นำเสนอเรื่องราวของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบัน ความเชื่อที่เป็นอุปสรรคต่อการ

⁹ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, สตรีในพุทธกาล (กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์สมมิตร, 2532)

¹⁰ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, การศึกษาพระไตรปิฎกเพื่อจัดทำคู่มือการฝึกอบรมสตรีผู้นำ ชาวพุทธ(กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2538)

¹¹ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, การพัฒนาสตรีในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร:เรือน แก้วการพิมพ์, 2539)

¹² ธัมมันทา สามเณรี, การสืบสายภิกษุณีสงฆ์ในศรีลังกา (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ส่องสยาม, 2544)

¹³ ธัมมันทา สามเณรี, คุยกับพระผู้หญิง (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, 2544)

พัฒนาสตรี ทำที่ของสตรีชาวพุทธต่อปัญหาสังคม แมซีในประเทศไทย และองค์กรพัฒนาสตรีชาวพุทธในประเทศไทย¹⁴

พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก นำเสนองานที่เป็นการปรับปรุงมาจากวิทยานิพนธ์เรื่อง ภิกษุณีกับการบรรลอรหัตผล โดยมีเนื้อหาหลัก ได้แก่ ชีวประวัติของภิกษุณีทั้งในอดีตชาติและปัจจุบัน ประวัติการบรรลอรหัตผลของภิกษุณีแต่ละรูป โดยผู้วิจัยได้ให้ข้อคิดที่ว่า คัมภีร์พระพุทธานุญาตยังมีการบันทึกเรื่องราวที่แบ่งแยกระหว่างหญิงชาย พระไตรปิฎกยังมีลักษณะการบันทึกที่ให้ความสำคัญกับเพศบุรุษ¹⁵

ปรีชา ช้างขวัญยืน ได้เขียนเรื่อง สตรีในคัมภีร์ตะวันออก งานชิ้นนี้นำเสนอสาเหตุที่ผู้หญิงไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ในปัจจุบันเพราะประวัติการสูญเสียภิกษุณีของฝ่ายเถรวาททำให้ไม่มีภิกษุณีที่จะมาเป็นอุปัชฌาย์ ส่วนประเด็นของกลุ่มสตรีนิยมนั้น ผู้เขียนเห็นว่าไม่ควรนำเรื่องของความเท่าเทียมในเรื่องสิทธิมาเป็นเหตุผลในการตัดสินใจ เพราะพระพุทธรเจ้าทรงยินยอมให้มีการบวชภิกษุณีด้วยเหตุผลทางด้านการบรรลอรหัตผลมิใช่เรื่องเพศ และการที่พระองค์ทำให้การบวชภิกษุณีเป็นไปได้ยากนั้น ก็เพราะทรงเห็นปัญหาที่จะเกิดขึ้นกับภิกษุณี ข้อปฏิบัติต่าง ๆ จึงเป็นไปได้เพื่อความระมัดระวัง¹⁶

พระมหากมล ถาวโร ได้นำเสนอวิทยานิพนธ์เรื่อง สถานภาพสตรีในพระพุทธานุญาต เนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพและบทบาทของสตรีในประเทศอินเดียสมัยพุทธกาล นักบวชสตรีในพระพุทธานุญาต ศักยภาพของสตรีในพระพุทธานุญาต และปัญหาของการบวชภิกษุณี ผู้เขียนได้ให้ข้อคิดที่ว่า สตรีไทยมีการตื่นตัวที่น้อยกว่าในประเทศพระพุทธานุญาตอื่น ๆ ควรฟื้นฟูฐานความรู้ให้สตรีมากขึ้นเพื่อพัฒนาศักยภาพ¹⁷

เดือน คำดี ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง ภิกษุณีในพระพุทธานุญาตเชิงวิเคราะห์ ตั้งแต่เริ่มต้นมีภิกษุณีจนถึงปัจจุบัน พร้อมทั้งปัญหาการรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย ผลของการวิจัย พบว่า

¹⁴ ฐมฺมเนตฺติโก สามเณรี, ตอบคำถามเรื่องสตรีในพระพุทธานุญาต (กรุงเทพมหานคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2544)

¹⁵ พระมหาสังเวช ฐมฺมเนตฺติโก, ภิกษุณีกับการบรรลอรหัตผล (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ประติพัทธ์, 2537)

¹⁶ ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2541)

¹⁷ พระมหากมล ถาวโร, สถานภาพสตรีในพระพุทธานุญาต, (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543)

ภิกษุณีเกิดขึ้นในระยะปฐมโพธิกาลมีพระนางมหาปชาบดีโคตมีและสาภิกยานี 500 นางเป็นภิกษุณีชุดแรก ภิกษุณีเหล่านี้มีบทบาทที่สำคัญในการช่วยเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่เรื่องราวของภิกษุณีหลังพุทธปรินิพพานในบาลีมีปรากฏอยู่จนถึงสังคายนาครั้งที่ 1 แต่ในอรรถกถาปรากฏจนถึงสังคายนาครั้งที่ 4 ภิกษุณีได้แตกแยกออกเป็นนิกายเถรวาทและมหายานตามการแตกแยกของพระภิกษุสงฆ์ โดยที่ภิกษุณีฝ่ายมหายานยังคงสืบเชื้อสายในประเทศจีน เกาหลี ญี่ปุ่น และเวียดนาม จนถึงปัจจุบัน ส่วนภิกษุณีฝ่ายเถรวาทได้แพร่หลายจากอินเดียไปที่เกาะลังกา และได้ขาดสูญลงประมาณพุทธศตวรรษที่ 17 ปัจจุบันได้มีการเรียกร้องให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีมากขึ้นในสังคมไทยเห็นว่าการดำเนินการรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเถรวาทขึ้นในประเทศไทยในปัจจุบันเป็นไปได้ เพราะไม่สอดคล้องกับพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้¹⁸

พระศรีปริยัติโมลี ได้เขียนหนังสือเรื่อง สตรีในพระพุทธศาสนา โดยมีเนื้อหาเสนอความเป็นไปได้ของการรื้อฟื้นภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทยโดยให้ทางเลือกว่า ควรพิสูจน์ให้ชัดเจนว่าการบวชภิกษุณีในประเทศได้หวัน เกาหลี และศรีลังกา มีการบวชใกล้เคียงกับครั้งพุทธกาลและสืบต่อมาจนถึงปัจจุบัน เพื่อจะได้นำรูปแบบดังกล่าวมาจัดบวชในประเทศไทย หรือนำรูปแบบของ “ทสสีลมาตา” ในศรีลังกามาทดลองใช้¹⁹

นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย และชำนาญ นิสารัตน์ ได้เขียนเรื่อง ไขปริศนาปัญหาภิกษุณี เนื้อหาในหนังสือเล่มนี้อธิบายประวัติการบวช ศีลและข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุณี และได้ให้เหตุผลขัดแย้งกับฝ่ายที่สนับสนุนการบวชภิกษุณี ในประเด็นเรื่องสิทธิสตรี ประโยชน์ของการบวชภิกษุณี และวัตถุประสงค์ของการบวช ท้ายสุดผู้เขียนได้เสนอทางออกให้กับกลุ่มผู้สนับสนุนการบวชภิกษุณีให้ประกาศตัวอย่างชัดเจนว่าเป็นภิกษุณีแบบไหน สังกัดนิกายใดที่มีใช้เถรวาทเพื่อจะได้ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมไทย²⁰

พิมพ์พันธ์ หาญสกุล และคนอื่น ๆ ได้นำเสนอแนวคิดของสามเณรวิธัมมันทา เกี่ยวกับความมุ่งมั่นศรัทธา ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา และการเรียกร้องสิทธิสตรีในพระพุทธศาสนา

¹⁸ เตือน คำดี, รายงานการวิจัยเรื่อง ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา: การศึกษาเชิงวิเคราะห์. (โครงการวิจัยพุทธศาสตร์ศึกษา ศูนย์พุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2544)

¹⁹ พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุศลจิตฺโต) และคณะ, สตรีในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2544)

²⁰ นาวาเอกทองย้อย แสงสินชัย และชำนาญ นิสารัตน์, ไขปริศนาปัญหาภิกษุณี (กรุงเทพมหานคร:บริษัทสหธรรมิก จำกัด, 2544)

รวมไปถึงการวิพากษ์สังคมในกรณีการบวชภิกษุณีในประเทศไทย โดยให้แนวคิดว่าการที่สังคมไทยไม่เปิดโอกาสให้ผู้หญิงใช้ชีวิตนักรบวชในฐานะภิกษุณี เป็นการกดขี่ที่มองไม่เห็น และเป็นความรุนแรงในเชิงระบบโครงสร้าง²¹

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงการบวชภิกษุณีไว้ใน ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรี และการบวชเป็นภิกษุณี โดยนำเสนอเหตุผลที่ไม่สามารถบวชภิกษุณีในประเทศไทยได้ ด้วยสาเหตุทางพระวินัย และเหตุผลที่ทางคณะสงฆ์ไม่สามารถสนับสนุนการบวชภิกษุณี อย่างไรก็ตามคณะสงฆ์ควรตั้งจิตเมตตาต่อกลุ่มของผู้หญิงที่ปรารถนาจะบวชเป็นภิกษุณี เพื่อให้ผู้หญิงมีโอกาสได้ปฏิบัติธรรมมากยิ่งขึ้น ที่สำคัญควรสนับสนุนการบวชแม่ชีเพื่อเป็นทางออกของการบวชภิกษุณีจะดีกว่า²²

หนังสือเรื่อง เหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 2 : วิเคราะห์กรณีปฐมสังคายนา และภิกษุณีสงฆ์ ของเมตตานันโทภิกขุ ได้วิเคราะห์การบวชภิกษุณีในสมัยพุทธกาลว่าเกิดขึ้นท่ามกลางความไม่เห็นด้วยของคณะสงฆ์ที่เคยอยู่ในวรรณะพราหมณ์มาก่อน ซึ่งภายหลังก่อให้เกิดความขัดแย้งในสังคมสงฆ์หลังพุทธปรินิพพาน เห็นได้จากการกดขี่และความอคติที่มีต่อภิกษุณีของพระมหากัสสปะ ซึ่งปรากฏในรูปของพระธรรมวินัยที่เป็นไปเพื่อกำจัดภิกษุณีสงฆ์²³

ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช ได้ตั้งกระทู้ถามด่วน เรื่อง การบวชภิกษุณีในประเทศไทย โดยทำนองนายกรัชมมนตรี คือ นายวิชณุ เครืองาม ได้ตอบคำถามโดยสรุปได้ว่า การที่จะบวชภิกษุณีในประเทศไทยนั้นเป็นเรื่องของคณะสงฆ์ ต้องให้คณะสงฆ์เป็นผู้อนุญาต ถ้าคณะสงฆ์ไม่อนุญาตทางรัฐก็ไม่สามารถทำอะไรได้ โดยจะฝากเรื่องนี้ให้ทางมหาวิทยาลัยสงฆ์เป็นผู้ศึกษาและให้คำตอบ²⁴ ต่อมาได้มีการเชิญผู้มีความรู้และความเชี่ยวชาญทั้งพระภิกษุและฆราวาสมาให้ข้อมูล

²¹ พิมพ์พันธุ์ หาญสกุล และคนอื่น ๆ , สามเณรวิมมมณันทา ผู้ประกาศจุดยืนพลิกฟื้นภิกษุณีไทย รองศาสตราจารย์ ดร. ชัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์พระอาทิตย์, 2544)

²² พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , ทัศนะของพระพุทธศาสนาต่อสตรี และการบวชเป็นภิกษุณี(กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์พุทธธรรม, 2545)

²³ เมตตานันโทภิกขุ, เหตุเกิด พ.ศ. 1 เล่ม 2 : วิเคราะห์กรณีปฐมสังคายนา และภิกษุณีสงฆ์ (กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์แสงพระอาทิตย์, 2545)

²⁴ คณะกรรมการกิจการสตรี เยาวชนและผู้สูงอายุ วุฒิสภา, เอกสารวิชาการลำดับที่ 7 เรื่อง ภิกษุณี กระทู้ถามโดย ส.ว. ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช (กลุ่มงานพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, มปป.)

เกี่ยวกับการบวชภิกษุณี จากการศึกษาได้ข้อสรุปว่า การบวชภิกษุณีไม่ขัดต่อพระวินัย และเป็นไปตามพุทธานุญาตขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การฟื้นฟูภิกษุณีจะเป็นการส่งเสริมและเปิดโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมของสตรีในพระพุทธศาสนาอย่างเท่าเทียมเสมอภาคกับบุรุษ อีกทั้งยังสอดคล้องกับอุดมการณ์ของรัฐธรรมนุญในเรื่องความเสมอภาคของมนุษย์²⁵

ต่อมาระเบียบรัตน์ นำเสนองานวิจัย เรื่อง การปะทะกันของความรู้ระหว่างปีตาธิปไตยกับสตรีนิยมต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย งานวิจัยชิ้นนี้แบ่งกลุ่มความคิดออกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ 1 คือกลุ่มที่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภิกษุณี โดยมีรากฐานความคิดแบบปีตาธิปไตย กลุ่มที่ 2 คือ กลุ่มที่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภิกษุณีโดยการใช้ความรู้แบบสตรีนิยม กลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มที่ไม่มีการถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับการสถาปนาภิกษุณีที่ชัดเจนว่ามีรากฐานทางความคิดแบบปีตาธิปไตยหรือสตรีนิยม โดยศึกษาการปะทะกันทางความคิดใน 5 ประเด็น ได้แก่ (1) พุทธประสงค์ของพระพุทธเจ้า (2) พระธรรมวินัย (3) ความจำเป็นของการบวช (4) สิทธิเสรีภาพและศักยภาพที่เท่าเทียมกันระหว่างชาย-หญิง (5) สถานภาพสังคม และการยอมรับของสังคมไทย จากการศึกษาพบว่าในแต่ละกลุ่มมีปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดการสร้างวาทกรรมและองค์ความรู้เกี่ยวกับการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทยที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กลุ่มที่ 1 มีพระธรรมวินัย ระเบียบ กฎหมายและบังคับเป็นปัจจัย กลุ่มที่ 2 มีปัจจัยด้านหลักสิทธิมนุษยชน ความเสมอภาคตามรัฐธรรมนูญ และความเสมอภาคระหว่างชายหญิงในพระพุทธศาสนา กลุ่มที่ 3 มีปัจจัยด้านหลักสิทธิมนุษยชนเช่นเดียวกัน แต่มีเงื่อนไขว่าการบวชภิกษุณีต้องดูการตีความพระธรรมวินัยด้วย ข้อสรุปของการศึกษาในครั้งนี้ พบว่า ลักษณะการปะทะกันขององค์ความรู้ด้านภิกษุณี มีความไม่แน่นอนและยังไม่สามารถหาข้อยุติได้ว่าองค์ความรู้ใดถูกหรือผิด²⁶

สมชาย ไมตรี และคณะ ได้เสนองานวิจัยที่ศึกษาความคิดเห็นของชาวพุทธต่อการบวชภิกษุณีในประเทศไทย และศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย โดยวิเคราะห์จากพระธรรมวินัย บริบททางสังคม และวัฒนธรรม จากการศึกษาเอกสาร และใช้แบบสอบถามประชากร 4 กลุ่ม คือ พระภิกษุสามเณร แม่ชี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งสุ่มมาจาก 5 จังหวัด คือ กรุงเทพฯ เชียงใหม่ ชลบุรี นครราชสีมา รวมจำนวน 819 รูป/คน, การประชุมกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ

²⁵ คณะกรรมาธิการกิจการสตรี เยาวชนและผู้สูงอายุ วุฒิสภา, เอกสารวิชาการลำดับที่ 9 เรื่องการบวชภิกษุณีในประเทศไทย(กลุ่มงานพิมพ์ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, มปป.)

²⁶ ระเบียบรัตน์ พงษ์พานิช, การปะทะกันของความรู้ระหว่างปีตาธิปไตยกับสตรีนิยมต่อการสถาปนาภิกษุณีในประเทศไทย, (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสตรีศึกษา, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546)

จำนวน 2 ครั้ง รวมจำนวน 8 รูป/คน และการสัมภาษณ์ผู้นำสถาบันการศึกษา และองค์กรทางพระพุทธศาสนาในประเทศไทย รวมจำนวน 4 รูป/คน จากการศึกษาพบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนมาก หรือร้อยละ 63.7 มีความเห็นอยู่ในระดับไม่แน่ใจ รองลงมา ร้อยละ 23.8 ไม่เห็นด้วย ส่วนที่เห็นด้วยมีเพียงร้อยละ 12.5 เท่านั้น ส่วนการศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย พบว่า การที่จะจัดให้มีการบวชภิกษุณีในประเทศไทยโดยคณะสงฆ์ไทยนั้น เป็นสิ่งที่เป็นไปไม่ได้ ด้วยข้อจำกัดด้านพระธรรมวินัย จารีตประเพณี ข้อสงสัยในการบวช และการสืบต่อของภิกษุณีในปัจจุบัน อย่างไรก็ตามการที่จะบวชภิกษุณีจากประเทศอื่น และกลับมาอยู่ในเมืองไทย หรือการบวชภิกษุณีในประเทศไทยโดยคณะสงฆ์อื่นนั้นสามารถทำได้²⁷

จากการสำรวจเอกสารในเบื้องต้น เนื้อหาของงานวิจัยส่วนมากให้ภาพเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของภิกษุณี พร้อมทั้งแง่คิดในเรื่องของสิทธิสตรี งานวิจัยหลายชิ้นให้ความสำคัญกับการศึกษาความเป็นไปได้ ความเหมาะสม ปัญหาและอุปสรรคของการบวชภิกษุณีในสังคมไทยในมุมมองต่าง ๆ ซึ่งเป็นประเด็นหลักที่แตกต่างจากงานวิจัยเล่มนี้ เนื่องจากผู้วิจัยเห็นว่า ประเด็นเรื่องภิกษุณีในประเทศไทยควรจะมีหรือไม่มีนั้นไม่ใช่ประเด็นที่งานวิจัยชิ้นนี้ต้องการศึกษา เพราะในปัจจุบันมีภิกษุณีเกิดขึ้นในเมืองไทยแล้ว ดังนั้นประเด็นที่น่าสนใจคือภิกษุณีที่อยู่ในประเทศไทยมีสถานภาพเป็นเช่นไร และมีบทบาทในด้านใดบ้างเป็นเรื่องที่น่าสนใจ ผู้วิจัยจึงให้ความสำคัญในการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพของภิกษุณีที่ยังไม่ชัดเจนในสังคม และบทบาทต่าง ๆ ที่ภิกษุณีได้ทำประโยชน์แก่สังคม รวมไปถึงประเด็นต่าง ๆ ที่ยังเป็นปัญหาในมุมมองของสังคมและของภิกษุณีเอง

²⁷ สมชาย ไมตรี และคณะ, รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง การศึกษาความเป็นไปได้ของการบวชภิกษุณีในประเทศไทย, (สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2546)